

Олег Мушкевич

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ ХІХ–ХХ СТ. ЯК ПЕРЕДУМОВА СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

Розглядається роль культурно-просвітницьких і суспільно-політичних організацій Галичини після 1848 року в українському націогенезі. Звертається увага на особливості формування української національної ідеї, на внесок українських діячів Галичини і Наддніпрянської України у її змістовне наповнення.

Ключові слова: культурно-просвітницькі товариства, суспільно-політичні організації, громадсько-політичні рухи, українська національна ідея, український націогенез.

Muszkiewicz Oleg. Ruch społeczno-polityczny w Galicji w XIX–XX wieku jako warunek tworzenia się idei państwowości narodowej w społeczeństwie ukraińskim czasów najnowszych.

Artykuł naświetla rolę organizacji kulturalno-oświatowych i społeczno-politycznych Galicji po 1848 roku w nacjogenezie ukraińskim. Zwraca się uwagę na osobliwości kształtowania się ukraińskiej idei narodowej, na wkład ukraińskich działaczy Galicji i Ukrainy Naddnieprzańskiej w jej treść.

Słowa kluczowe: stowarzyszenia kulturalno-oświatowe, organizacje społeczno-polityczne, ruchy społeczno-polityczne, ukraińska idea narodowa, nacjogenez ukraiński.

Мушкевич Олег. Общественно-политическое движение в Галичине ХІХ–ХХ вв. как предпосылка становления идеи национальной государственности в украинском обществе новейшей эпохи.

Рассматривается роль культурно-просветительских и общественно-политических организаций Галичины после 1848 года в украинском нациогенезе. Обращается внимание на особенности формирования украинской национальной идеи, на вклад украинских деятелей Галиции и Надднепрянской Украины в ее содержательное наполнение.

Ключевые слова: культурно-просветительские общества, общественно-политические организации, общественно-политическое движение, украинская национальная идея, украинский нациогенез.

Mushkevych Oleg. Socio-political movement in Galicia XIX–XX centuries as a precondition for the establishment of a national state in the nowadays Ukrainian society.

The role of cultural, educational and socio-political organizations of Galicia after 1848 in the Ukrainian national genesis are examined in the article. The attention is paid to the peculiarities of the Ukrainian national idea, the contribution of Ukrainian figures of Galicia and Dnieper Ukraine to its meaningful content.

Key words: cultural and educational societies, socio-political organizations, socio-political movements, the Ukrainian national idea, Ukrainian national genesis.

Остання чверть ХІХ століття характеризується розвитком національної свідомості широких соціальних верств українського народу, зростаючим відчуттям національної гідності, наповненням національної свідомості й волі бажанням досягти мети — утворити національну українську державність. У цей період національна свідомість, національний дух наповнювалися особливою силою новонароджуваних політичних сил та ідей, які сформували українську національну суб'єктність.

Поступовий розвиток політичної свідомості української нації наприкінці ХІХ століття відбувався не лише під впливом діяльності політичних партій. Насправді, розумова діяльність численної національно-патріотичної інтелігенції, освіченої людності Галичини та великих міст Наддніпрянщини, давала їм змогу самим ставати провідниками політичної національної ідеології, завдяки розвитку тих організацій, які були в складі «Просвіти». Із розширенням освіти, розширювалося й поле розумового переконання в тому, щоб залучити широкі міські й селянські верстви до національно-визвольної боротьби, а національно-патріотичні почуття були засобом поглиблення політичної самосвідомості українського народу. Які ж основні течії суспільно-політичної думки мали місце в той час у Галичині?

Протягом 60–70-х років XIX століття не втратили ще свого впливу, як у підросійській Україні, так і в Галичині ідеї кирило-мефодіївців (хоча І. Франко вважав їх застарілими станом на 1870-ті роки), програма яких базувалась на:

- побудові слов'янської спілки християнських республік;
- знищенні кріпацтва та абсолютизму;
- проповідуванні ідей повної суспільної рівності;
- українській мові та культурі [1, с. 62–64].

Ідеї братства знайшли своє продовження в поглядах одного з членів організації — романтика М. Костомарова, а також «хлопоманстві» реаліста В. Антоновича [1, с. 65]. На противагу «хлопоманам», для яких характерним було українофільство, в Галичині було два інших, протилежних між собою суспільно-політичних напрями — полонофіли і русофіли (москвофіли) [2, с. 279].

Якщо перші сподівались із допомогою відродження польської державності визволити українців з-під влади Габсбургів, то другі вважали, що «...український народ не потребує власної школи, мови та літератури і цілком задовольняється російською культурою» [3, с. 317], а місцеву галицько-українську мову називали мовою «свинопасів і чабанів» [2, с. 281]. Вони вважали, що «...українці є лише окремим відгалуженням триєдиного російського народу...» поряд з великоросами й білорусами [2, с. 280], тому пропагували «єдину, неділиму російську народність», заперечували право українського народу на національне існування, намагалися запровадити штучне «язичіє» — суміш старослов'янської, російської, української, почасти польської мов. У своїй політичній боротьбі москвофіли орієнтувались на Росію.

На відміну від москвофілів, народовці, які зорганізувались у 60-х роках майже одночасно з москвофілами, визнавали українців як окрему націю, «...котра проживає на просторах від Кавказу до Карпат, і найкращим засобом самовираження якої є народна говірка» [2, с. 282].

Головним наслідком зіткнень, конфронтації цих розмаїтих політичних поглядів стала активізація політичної активності української нації в межах Галичини. А це призвело до того, що політичне мислення, по-перше, впліталось в повсякденну практику українського народу, в його культурно-мовну й релігійну ідентичність; по-друге, політична думка працювала у напрямку воз'єднання з українським народом Наддніпрянщини. Це вже зовсім інший тип політичного дискурсу та політичної свідомості провідної верстви.

Період кінця XIX–початку XX століття характеризується формуванням структур національно свідомого суспільства — громадських об'єднань культурно-просвітницького напрямку, зокрема Товариства «Сільський господар», українських фінансово-кредитних спілок, споживчих спілок. «Загалом у Східній Галичині, — пише І. Мацькевич, — напередодні Першої світової війни діяло близько 7 тисяч різних громадських організацій, здебільшого кооперативного типу, що об'єднували 500 тис. осіб» [4, с. 26]. Зрозуміло, що сформовані національні, економічні, соціальні й політичні осередки сприяли зміцненню національної свідомості, значно активізуючи процес національного відродження.

Національне відродження (у західній літературі — «етнічний ренесанс», «етнічне відродження») було одним із головних чинників політичного життя. Відносно часу його появи є різні думки. Наприклад, за Е. Смітом, національне відродження почалось в Європі ще у XVII столітті. Але виразно це явище проявилось у другій половині XIX століття. [5, с. 82–83]. Національне відродження — це не реставрація нації, і аж ніяк не реанімація всього, що було в її історії. Навпаки, це — модернізація нації, її оновлення в системі реалій сучасного життя, в поступі загальнолюдської цивілізації. Розгортається багатогранний процес критичного переосмислення традицій народу і водночас створення сучасних господарських, соціокультурних, політичних та інших структур, інститутів і цінностей, завдяки яким нація є не етнічною, а політичною спільністю, стає володарем своєї долі. Це процес розкриття творчого потенціалу народу, формування його цінностей в інтересах історичного поступу. Створення відповідних політичних інститутів становить змістовну складову політичної стадії цього процесу.

Сутністю національного відродження є саме трансформація етносу в націю як дійову особу історії та сучасності. Треба враховувати її змістовну відмінність залежно від того, якого народу вона стосується. Якщо йдеться про першу стадію формування націй у сучасному їх розумінні (як це, наприклад, нині відбувається в деяких країнах Африки, коли нація йде на зміну племінній організації). І зовсім інша, коли об'єктом і суб'єктом процесу є народ, який має свою «національну» історію і прагне відродитися як повноцінна нація. Саме таким є український народ.

Народ — «етнічна одиниця», нація — політична. Народ творить мову, культуру, побут, традиції. Нація — «колектив людей, що хочуть бути державою». Народ — «підбудова», на якій формується нація у вигляді «надбудови». Український націогенез — процес еволюційний та спадковий завдяки наявності потужної «основи» — народу. Вершиною прояву національної свідомості української еліти стала національна ідея «соборної» України, тобто України в межах етнічних земель (тарасівці, Ю. Бачинський, М. Міхновський). Відокремлення українців від поляків і росіян означало прагнення увійти в модерний світ не через посередництво інших націй, а самостійно. Варто також зауважити, що саме XIX століття, прийшовши на зміну XVIII — з його релігійною кризою, потребувало нової віри. Як зазначає О. Забужко, на зміну застарілому релігійному світоглядові мав з'явитися новий — з не менш потужною емотивно-вольовою установкою. Роль такої установки відіграв феномен, названий згодом В. Липинським «містичною ідеєю нації». Бути державним народом — усвідомлювати й утверджувати свою рівнозначність і рівноправність у всіх взаєминах і спільних діях з іншими, насамперед із сусідніми державними народами.

Сучасна політологія знає багато прикладів, коли народ у найважчі періоди свого суспільно-політичного життя політично згуртувався і формував національно-патріотичну політичну свідомість, а згодом здобував і політичний суверенітет. Історія діяльності громадсько-політичних організацій 70-х років XIX ст. з їх соціокультурною і національно-патріотичною спрямованістю характерна тим, що заклала політичний стрижень національної свідомості. У цьому контексті О. Забужко пише, що громадівський рух 70-х мав потужну культуротворчу спрямованість, «саме київська «стара» Громада дала нову плеяду української інтелігенції, в тому числі таких оригінальних мислителів загальнослов'янського значення, як М. Драгоманов, В. Антонович, П. Житецький та ін.» [6, с. 13]. Саме в цей період відбувається інтеграція суспільно-політичної думки інтелектуалів Галичини і «Малоросії». М. Грушевський писав, що «в інтересах забезпечення єдності російського народу й держави в Росії розвивалася й досягла своєї нещодавньої досконалості система угрюм-бурчєєвських заходів, скерованих на придушення й цілковите скасування «засудженої на небуття» української народності, — енергія національного, культурного й політичного українського руху виходила за кордон, концентруючись головню в сусідньому центрі австрійської України — Львові» [7, с. 444].

Громадська діяльність різноманітних братств і товариств, особливо «Просвіти», полягала не тільки в потребі навчити різні соціальні верстви грамоти й дати необхідні знання, яких було б достатньо для повсякденних життєвих потреб, але й розкрити світ перед людьми, піднести політичну свідомість, показати взаємозв'язок між нацією та державністю, дати можливість заглянути в історію свого народу, подивитися, як формувалися й гинули національні держави, як жили попередники та замислитися над сьогоденням у контексті геополітичних процесів, що відбувалися в Європі після Французької революції і революцій 1848–1851 років.

На думку членів «Просвіти», саме читальні повинні були стати основними осередками, через які культурно-освітня робота охоплювала б широкі верстви українського селянства, доходючи в найвіддаленіші закутки. «Українське національне відродження XIX–початку XX століття, — за висновками Я. Грицака, — було одним із класичних селянських відроджень серед народів Європи. Нагадаю, що наприкінці XIX ст. близько 95% українців проживало у селах» [8, с. 27]. Кількість філій, читалень і членів галицької «Просвіти» з 1891 до 1914 року неперервно зростала. Особливо стрімких темпів цей розвиток набрав у 1895–1913 роках. Цей час значною мірою збігається із періодом найвищого піднесення українського національно-

визвольного руху. Саме тоді авторитет галицької «Просвіти» серед українського населення різко зростає, кількість філій товариства зростає майже в 10 разів, читалень — у 9, членів — майже в 5 разів.

На початок Першої світової війни розгалужена мережа просвітянських осередків вкрила майже всю територію Галичини. Просвітянська статутна реформа 1891 року сприяла розвитку роботи товариства: було удосконалено його організаційну структуру, створено умови для успішного проведення просвітянської роботи серед галицьких українців, модифіковано теоретичну основу і вдосконалено практичну модель діяльності організації. Початок Першої світової війни 1914 року не дозволив галицьким просвітянам реалізувати цю модель до кінця. Водночас зауважимо, що галицька «Просвіта» налагодила співпрацю з інтелігенцією Наддніпрянщини, зокрема з історико-філологічним товариством Харкова, з полтавським товариством «Український учитель», видавництвами «Шлях», «Знання — то сила». «Просвіта» встановила також зв'язки з науковими установами — Російською академією наук у Петербурзі та Лондонською бібліотекою.

Можна вважати, що після революції 1848 року культурно-просвітянські українські організації перейшли до нової фази свого розвитку. Науково-дослідницька діяльність випереджає розвиток національної самосвідомості. Науковці інтенсифікують процес становлення національної самосвідомості, наповнюючи її знаннями про політичну історію, про нові європейські політичні ідеї. Цим вододілом є «молоде покоління», яке видавало часопис «Вісник української академічної молоді». Вони, за словами Л. Цегельського, проголосили ідею української політичної незалежності. О. Забужко вважає, що «процес протікання «національної ідеї» у сферу політичних реалій абсолютно неспівставний з авторитетом діючих тоді в Галичині партій, в першу чергу радикальної» [6, с. 15].

На відміну від партій, програми яких є багатоцільовим відображенням соціально-політичних доктрин, рухи зорієнтовані на досягнення якоїсь окремої, досить чіткої окресленої конкретної мети, задоволення відповідної потреби. Хоча ця мета може відображати інтереси тільки окремих прошарків населення, вона може бути також загальнонаціональною, а за певних умов — трансформуватись у загальнолюдську.

Зауважимо, що суспільно-політичні рухи не ставлять за мету завоювання державної влади, що є характерним для політичних партій. Проте вони можуть відіграти суттєву роль у зміні правлячих сил і навіть характеру влади. На відміну від політичних партій, рухи інституційно відокремлені від державних інститутів, хоча становлять політичну силу суспільства, їх вплив на владу є опосередкованим.

Суспільно-політичний рух — це суспільно-політична організація, яка може об'єднати людей різної партійної приналежності для досягнення певних політичних цілей. І тим вона відрізняється від політичної партії. Різниця полягає також у тому, що час існування суспільно-політичних рухів коротший, ніж політичних партій, через те їх діяльність більш динамічна, стиснута у часі.

У XIX століття в Австрії нова етносоціальна політика визнавала право народів на культурно-мовну автономію. Нові політичні права і свободи уможливили легальне існування українських національно-патріотичних громад, товариств, об'єднань. Тогочасна українська еліта під «політичною свободою» розуміла не свободу взагалі, а можливість культурно-мовної самоорганізації народу в певних сферах діяльності аж до громадського самоврядування. Таким чином, у процесі розвитку української нації сформувалася національна модерна культура зі своєю інтелігенцією, громадськими й частково громадсько-політичними організаціями. Національне мовно-культурне самоврядування визначило форми інституціональної суспільно-політичної життя, які виступають осередком політичної самовизначеності українського народу.

Порівняно з першими стадіями пробудження та зміцнення національної свідомості на основі етнокультурної самоідентифікації, після революції національно-визвольний рух галицьких українців набув політичного характеру. Про це свідчить такий факт. Львівські збори активістів

культурно-просвітницького руху 19 квітня 1848 року під керівництвом М. Куземського звернулися з петицією до цесаря, яка містила політичну вимогу, «щоби Русинам як таким всі народні уряди, також всі міські і сільські служби були доступні».

Починаючи від професійної науково-дослідницької діяльності М. Костомарова і П. Куліша з вивчення історії українського народу разом із теоретизацією історичних фактів, українська національна ідея еволюціонувала від етнокультурного підходу, значною мірою забарвленого романтизмом до політичного змісту. Його початок можна датувати «Книгою буття українського народу» М. Костомарова. Він також започаткував народницький напрям в українській історіографії національної ідеї [9, с. 6]. О. Салтовський, оцінюючи праці М. Костомарова, сказав, що він «вибудував свою схему розвитку всесвітньої історії — через перші «історичні народи» (євреїв та давніх греків), через романців, німців та слов'ян, до головного суб'єкта історії — українців» [10, с. 171].

Однак, якщо розглядати наукову і громадсько-політичну діяльність української національно-патріотичної еліти, то можна помітити домінування ідей федералізму, особливо у творчості М. Драгоманова. Модель виокремлення України з федерації доповнювалася ідеями про суспільно-політичний устрій козацької держави. Саме цей феномен відлякував польську і російську національно-патріотичну інтелігенцію від української ідеї. «Таким чином, українські діячі одержали засіб ідентичності, що відмежовував їхню націю водночас від двох найближчих сусідів. Найвдаліше нову формулу української нації висловили діячі Кирило-Мефодіївського товариства, які протиставляли демократичність українського народу російському деспотизму й польському аристократизму» [11, с. 57].

Ідею демократизму українського народу розвивали С. Томашівський, М. Грушевський, М. Міхновський та інші. Зокрема М. Міхновський вважав, що на прапорі українського національно-визвольного руху має бути написано: «набуваємо собі України вільної, самостійної, демократичної, без пана і хлопа» [12, с. 138].

Суспільно-політична думка, що розвивалася Л. Цегельським, М. Міхновським, І. Франком, М. Драгомановим, Д. Дорошенком та іншими діячами українського національно-визвольного руху, містить водночас і історичний опис формування української політичної культури, і настанову для політичних провідників українського народу виборювати свою політичну незалежність. Теоретичні напрацювання в суспільно-політичній думці провідників українського національно-визвольного руху були своєчасними для створення самостійної держави, оскільки вони збігалися із загальною тенденцією розпаду колоніальних держав та розбудові національних.

Отже, характерною рисою національно-визвольного руху Галичини є згуртування громадських культурно-просвітницьких та громадсько-політичних сил, спільного вироблення національної ідеї як світоглядного стрижня політичної самосвідомості. З огляду на дію європейських політико-правових норм, між етнічними групами сформувалися достатньо толерантні відносини, що ґрунтувалися на публічності, політичному дискурсі між українцями і поляками, українцями й проросійськими політичними силами, українськими й австрійськими діячами. Національно-патріотична еліта розгорнула широку мережу просвітницьких організацій для систематичної роботи з формування української політичної свідомості. Боротьба за національне визволення набувала масовості та морального авторитету і формувала в широких соціальних верств світоглядну орієнтацію до незалежного політичного статусу українського народу.

Проблема політичної свободи особи і народу була переосмислена у контексті політичної незалежності нації від імперських держав. Ситуація, що склалася в Австрії у другій половині XIX століття, була дійсно новою. Ідея суверенності особи і громадянина в Австрії була закріплена в Конституції. У процесі розвитку культурно-просвітницького руху в Галичині ідея суверенітету етнокультурної спільноти призводить до невпинного, стійкого супротиву української нації імперським державам.

Усі різноманітні напрями політичної думки українського національно-визвольного руху об'єднувала стрижнева українська національна ідея. Для політичної свідомості нації українська ідея стала базовою установкою, що визначала загальний напрям політичної боротьби.

Важливим чинником політичного руху Галичини за незалежність була соціальна солідарність, поступова інтеграція всіх соціальних верств у єдину політично свідому спільноту. Досвід організації громадянського життя, територіальне самоврядування в Галичині деякою мірою може сприяти вирішенню сучасних завдань інтеграції Сходу й Заходу України в єдину політичну націю з відповідним національно-патріотичним емоційно-вольовим чинником.

-
1. *Потульницький В.* Теорія української політології / В. Потульницький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.
 2. *Субтельний О.* Україна: історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1992. – 512 с.
 3. *Полонська-Василенко Н.* Історія України : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992–1992. –
Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. – 1992. – 608 с.
 4. *Мацькевич М.* Національно-державницька ідея в Галичині / М. Мацькевич. – К. : Наукова думка, 2004. – 204 с.
 5. *Сміт Е. Д.* Національна ідентичність / Е. Д. Сміт ; [пер. з англ. П. Тарашука]. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
 6. *Забужко О. С.* Філософія української ідеї та європейський контекст. Франківський період / Забужко О. С. – К. : Основи, 1993. – 126 с.
 7. *Грушевський М.* Український П'ємонт / М. Грушевський // Збірник статей «Визволення Росії і українське питання». Твори : у 50 т. / [редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.]. – Львів, 2002. – 2002–2002. –
Т. 1: Суспільно-політичні твори (1894–1907). – 2002. – С. 444–447.
 8. *Грицак Я.* Українське національне відродження: тяглість і перервність традицій / Я. Грицак // Політична думка. – 1991. – № 2. – С. 21–28.
 9. *Солдатенко В. Ф.* Українська ідея. Історичний нарис / Солдатенко В. Ф., Крижанівський В. П., Левенець Ю. А. – К. : Наукова думка, 1995. – 132 с.
 10. *Салтовський О. І.* Концепція української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя) / Салтовський О. І. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 396 с.
 11. *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
 12. *Міхновський М.* Робітниче свято першого мая / М. Міхновський // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст. : Хрестоматія / [за ред. О. І. Семківа]. – Львів : Світ, 1996. – С. 135–138.